

ČETVRTO POGLAVLJE

Ljudska solidarnost

Ovo poglavlje ima za cilj da unese zrak optimizma u mračna zbivanja rata i da pokaže da je čak i u najtragičnijim epizodama u istoriji ljudske vrste postojala humanost, da je čak i u najhaotičnijim ratnim okolnostima bilo ljudi spremnih da pomognu, ponekad i po cijenu rizika i dovodeći u opasnost vlastitu sigurnost i život.

Osim toga, ovo poglavlje sadrži nekoliko izvora koji prikazuju neuobičajeno, neočekivano ponašanje u ratnoj svakodnevnici. Ti izvori prikazuju situacije koje s moralnog stanovišta nijesu bile jednoznačne: one nijesu bile uvijek jasne i upravo zbog toga daju mogućnost za analizu i diskusiju (recimo: IV–1 i IV–2). Koristan pristup u tim slučajevima podstičaj je za identifikaciju s ljudima o kojima je riječ, recimo tako što će učenici ući u ulogu realnih ljudi u aktuelnim situacijama i pokušati da pretpostave kakvo bi bilo njihovo ponašanje i da razumiju njihova ošućanja/osjećanja u opisanim situacijama.

IV–1. Razgovor između partizana i ustaša

„Šta troliš moju municiju, mater ti ustašku!“

On, naime, ustašku municiju već unaprijed smatra svojom i žao mu je svakog ispaljenog metka.

„Dođi po nju, ne boj se, majku ti tvoju!“, odgovara ustaša.

Ali to je samo uvod u dalji sadržajni razgovor, koji ima pretežno „politički“ karakter. [...] U postojanje partizana ustaša ne vjeruje, i sve nas smatra četnicima. Četnici i odmetnici, a sve je jedno te isto, i svi se bore protiv Hrvata u korist Srba i Židova. Zatražio je (ustaša) od Svrabe da opsuje kralja Petra i kraljicu Mariju, kao dokaz da nije četnik. Svrabo mu je s najvećim užitkom ispunio želju, ali je odmah zatražio od ustaše da opsuje Pavelića. [...]

I baš u času kad je ustaša umuknuo, jer nije htio ni mogao opsovati Pavelića, i kada mu se ponovo obratio, neki je čarkar raspalio na njega rafal. Nije ga, doduše, pogodio, ali ga je prekinuo u pol riječi i Svrabo se zavuče u zaklon.

„Jesi ranjen?“, upita ga njegov ustaša zabrinuto.

„Nisam!“, odgovori Svrabo.

„Šta pucaš na njega, majku ti ustašku, vidiš da razgovaram s čovjekom“, okosi se ustaša na onog koji ih je prekinuo. [...]

„Da ga uhvatim, pustio bih ga, časti mi!“, izjavi Svrabo velikodušno. Ali u toj njegovoj izjavi nema ni trunke

istine. Prije bi vrba grožđe rodila nego što bi Svrabo pustio ustašu.

Šibl 2, str. 203–204

Na nekoliko mjesta Ivan Šibl opisuje iznenađene i neočekivane izraze poštovanja između pripadnika zaraćenih vojski u Hrvatskoj. Silovite borbe odigrale su se u Slavoniji početkom 1943. U svojoj bazi u Voćinu, neprijatelji (u ovom slučaju partizani i ustaše) nalazili su se na udaljenosti od oko šezdeset metara vazdušne linije, tako da su vojnici dviju vojski mogli da komuniciraju bez teškoća. Šiblov partizanski komandir Milan Svrabić Svrabo, često je razgovarao s jednim od ustaša. Ovo je jedan od razgovora, koji je počeo pucnjem koji se čuo sa ustaške strane.

Da li su, po tvom mišljenju, takvi razgovori bili uobičajeni na drugim frontovima i u drugim ratovima, ili je to bio samo hir vojnika kojima je bilo dosadno pa su se malo zabavljali? Da li odobravaš takve razgovore? Što misliš o simpatijama koje su se rodile između dva vojnika? Koliko daleko sežu te simpatije? Misliš li da bi ti vojnici bili spremni da učine gest koji bi onom drugom spasao život? Da li je Šibl u pravu kad u svom završnom komentaru tvrdi da je takvo što nemoguće?

► **Sl. 46. Plakat iz rumunskih novina: *Spasite siročiće***

Universul br. 249, 12. septembar 1943.

❓ Ovaj plakat nastoji da podstakne građanstvo da dâ pomoć za siročiće. Koji su događaji bili glavni uzrok da mnoga đeca/djeca postanu siročići? Da li su političari preduzeli ikakve mjere da se pozabave uzrocima?

IV–2. Proslava imendana u koncentracionom logoru

Gazda (*logora*) je nekoliko dana prije toga kuharima nabacio: „Baš ćemo vidjeti kako će se iskazati na imendan.“ O mojemu je držanju ovisilo hoću li ispasti kao „čovik“ ili kao „kenjac“. [...]

Pomeo sam ćeliju, pospremio stol, napravio red na prozoru, nabacao u peć nešto kartona od kutija i malo trijeska, iz kuhinje posudio par čaša – još je samo trebalo izvjesiti sliku Pavelića, pa bi ova samica mogla poslužiti kao soba za primanje uglednika. [...] Oko deset sati otvoriše se vrata i u sobu uđe njih četvoro na čelu sa zastavnikom.

– Spremni! Gospodine doktore, čestitam!

– Hvala, lijepi moj Ante, srce moje iz njedara! Baš mi je drago, ko da mi je sultan došao! [...] Eh, baš je lijepo što ste došli! Kakav bi to bio imendan bez ovakvih po izbor ahbaba? [...] Natočih čaše, kucnusmo se, poljudikasmo, budački, strogo hrvatski. Daj bože, da se dogodine nađemo u Zagrebu, pa da se napijemo ko ćuskija i da se vozamo od birtije do birtije.

– Doktore, volite li lumpati?

– A tko ne voli? Nema gorega čovjeka nego koji sjedi na parama. Dok imaš, troši, zabavljaj se, tjeraj kera! Ih, sunce mu, neću vam nikad zaboraviti što ste došli. Dogodine moramo udesiti da se opet nađemo zajedno, ali po mogućnosti ne u ovoj kući. Uzet ćemo nekog Ciganina, pa neka nam svira i pjeva – uz svirku i pjesmu bolje se pije.

– Gdje su ti Cigani, đavo te odnio? Nema ih više – nasmija se Gazda.

– Što? Valjda niste potamanili i svirače? Ja se s tim ne slažem. Nenadoknadle ljuđe treba štedjeti – tko će zamijeniti svirca Ciganina?“

Tako je razgovor na proslavi imendana skrenuo na tematiku genocida:

„Ustaška vlast, čisteći zemlju nožem, maljem, vatrom i olovom, smatrala je, naime, svojom dužnošću da i Cigane istrijebi. U novinama su objavljene bilješke kako se temeljito rješava cigansko pitanje. Cigani se više neće uokolo skitati, varati po sajmovima, krasti djecu. [...]

– Što su vam Cigani smetali? – (*upitao je Jakovljević svoje goste*) – oni barem nisu političari.

– A što će nam Cigani? – (odgovara jedan od „gostiju“) – niti rade niti vojsku služe. Ako je baš do toga, ja bih prije Vlaha (*Vlah = Srbini, u ovom slučaju*) ostavio. On barem ore i kopa... ako se prorijede, neće biti opasni. [...]

Zatim je Jakovljević, kao čovjek literature, gostima recitirao pjesme. Istodobno se iz podruma čula buka; ustaše su mučile nekog od zatočenika.

„Morao sam se savladati da se ne zagrcam. Dok ponavljah pjesnikov uzdah za slobodom, sam bez

nje, u ime te slobode izvršen je istoga časa još jedan zločin. [...] Morao sam se prenavljati, praviti se glupim, kao da ne znam što se zbiva u sobi ispod nas. [...]

Jakovljević, str. 173–179

Ilija Jakovljević, logoraš u Staroj Gradiški, imao je poseban status u logoru. Kao predratni hrvatski patriota koji je „malo skrenuo s linije“, ali će se možda u budućnosti i pridružiti ustašama, on je uživao povjerenje logorskih čuvara. Uprkos tome, on je u svakom trenutku mogao da padne u nemilost i bude na mjestu strijeljan – kao što se događalo mnogima. Zato je morao da održava prividno prijateljske odnose sa čuvarima i sa upravom logora. Tako se našao u situaciji da mora da pozove čitavu logorsku administraciju u svoju ćeliju – na proslavu svog imendana.

Smatraš li da je ponašanje „zatvorskog osoblja“ neobično i neočekivano? Da li su se oni, prema tvom mišljenju, ponašali na isti način i prema drugim zatvorenicima? Zašto je Jakovljević imao unekoliko povlašćen tretman u logoru? Što misliš o „neobavezanim razgovorima“ koje su vodili zatvorenik i njegovi gosti? Stavovi koji su ustašama bili normalni Jakovljevića su užasavali – ali on to nije smio da pokaže. Što misliš o njegovom ponašanju? Što bi ti uradila/uradio na njegovom mjestu?

IV–3. Dopis intelektualaca upućen J. Antoneskuu (april 1944)

U ovom trenutku, kada strašna propast prijeti našem narodu, mi, članovi Rumunske akademije i profesori Univerziteta u Bukureštu, Jašiju i Klužu, svjedoci narodnog egzodusa i devastacije rumunskih sela i gradova, pretvorenih u bojna polja, odlučili smo, poslije dugog razmišljanja, da Vam se obratimo ovim apelom.

U postojećim uslovima, naše ćutanje bilo bi zločin. Naša je dužnost da izrekne svoje iskrene misli pred vođom države: moramo odmah da okončamo rat sa Rusijom, Velikom Britanijom i Sjedinjenim Državama...

Gospodine Maršale,
Bombardovanje prijestonice, uništavanje drugih

gradova, upozorenja primljena od Londona, Vašingtona i Moskve, pretvaranje Moldavije u bojno polje – sve su to znaci neposredne propasti. Rumunski narod, iscrpljen ratom predugim za njegove kapacitete, više ne može da se bori. Izdižite na ulice i pitajte prolaznike, idite u sela i gradove, slušajte glas ljudi. Svuda ćete vidjeti/vidjeti očajanje u očima ljudi i isti odgovor: NE. Za šta da se borimo? Vitalni interesi naše države i našeg naroda zahtijevaju hitan prekid rata, ma koliko to moglo biti teško. Žrtva koju će Rumunija morati da podnese biće mnogo manja i manje mučna od nastavka rata.

Scurtu et al., str. 439–440

Pretežno tolerantna politika političke opozicije motivisala je mnoge političke, kulturne i druge ličnosti da se protestnim pismima obrate državnom vođi i da tim putem izraze svoje nezadovoljstvo politikom koju vodi vlada. Takvi akti, u principu, nijesu bili praćeni represijom.

Koji je socijalni status autorâ ovog dopisa? Kakav je stav autorâ dopisa o glavnim političkim problemima u Rumuniji 1944? Da li je to samo stav ovih autora? Jesu li autori preuzeli ikakav rizik pišući ovo pismo?

IV–4. Izvod iz pisma predsjednika/predsjednika vlade Grčke (7. oktobar 1943) njemačkim vlastima

ŠEF KABINETA

Djelovodni broj E 312 1/10 POVJERLJIVO

Njegovoj Ekselenciji predstavniku Rajha u Grčkoj
Dr. G. A. Altenburgu

Atina, 7. oktobar 1943.

Vaša Ekselencijo,
Komandant SS policije u Grčkoj izdao je naredbu za sve grčke građane izraelske vjere da se prijave zbog registracije. Novost da je izdata takva naredba stvara kod mene utisak da mjere protiv Jevreja, koje je preduzela vojna komanda u Solunu, treba da se ovđe/ovdje ponove protiv grčkih građana jevrejskog porijekla.

[...] Mogućnost da ti grčki građani, koji su odvajkada živjeli na grčkoj zemlji, budu preseljeni u nepoznate krajeve ispunjava žalošću i grčku vladu i svako grčko srce.

Izraelićani stare Grčke (Grčke kakva je bila prije balkanskih ratova) u potpunosti su, jezički i istorijski, integrisani u lokalno stanovništvo i dali su pjesnike koji se ističu svojim grčkim duhom.

Kao zakoniti građani, uvijek su se borili za Grčku i mnogi od njih su se u bitkama istakli.

Njihova revnost, sposobnost i osećanje/osjećanje dužnosti pomogli su im da briljiraju kao državni službenici, posebno kao sudije i vojnici. Uvijek su uspješno rješavali teške državne poslove i odano se borili da unaprijede interese zemlje.

Grčka crkva uvijek je pružala zaštitu izraelićanskoj zajednici u Grčkoj i nadahnjivala grčki narod duhom tolerancije i plemenitosti u pitanjima vjere. Izraelićanska zajednica stare Grčke predstavlja zanemarljivu manjinu bez ikakve političke ili kulturne moći.

[...] Nametanje ovih mjera protiv grčkih Izraelićana u staroj Grčkoj povrijedilo bi osećanja/osjećanja naroda čija je duša upila velike tradicije grčkog duha...

Enepekidis, str. 50–51

? Kako je predsjednik/predsjednik grčke vlade objasnio svoj zahtjev? Zašto nije direktno rekao da je holokaust velika nepravda i zločin? Da li je preuzeo neki rizik pišući ovo pismo? Što bi ti uradio/uradila na predsjednikovom/predsjednikovom mjestu?

IV–5. G. Enesku⁶⁵ pokušava da zaštiti Rome

7. novembar 1942.

NOTA

Obaviješten sam da je sâm George Enesku intervenisao u prilog muzičarâ Cigana kod maršala Antoneskua, rekavši da će i on poći ako njegovi muzičari budu upućeni u Bug.

Minoritati etnocolturale. Marturii documentare Tigani din Romania (1919–1944), dok. 281

? Zašto je, prema tvom mišljenju, Enesku intervenisao u prilog Roma? Možeš li da pogodiš koje je razloge imao?

IV–6. Memorandum grupe bugarskih brica i frizera upućen ministrima, u vezi sa Dekretom o zaštiti nacije

11. novembar 1940.

Poštovana gospodo,

Danas, kada proživljavamo teške dane koji zahtijevaju jedinstvo čitave bugarske nacije, preduzimaju se mjere protiv Jevreja, koje nijesu samo protivne volji bugarskog naroda, nego su i opasne po njega. Otu da odluka da se donese Dekret o zaštiti nacije. Ne znamo hoćete li htjeti da čujete naš pravedni glas, koji potiče iz klase koja je dala najviše sredstava i žrtava za dobrobit našeg naroda. Danas, mi radimo zajedno sa našim zemljacima Jevrejima i ako dođe čas – poginućemo zajedno na bojnopolju, kao što su to činili naši i njihovi očevi. Mi u njima ne vidimo ništa rđavo, ali vi hoćete da ih otkinete od našeg tijela lišavajući ih svih njihovih prava. Ako je cilj da se kazne jevrejski profiteri, onda treba da kaznite i naše.

Борбата на българския народ в защита и за спасяване на българските евреи по време на Втората световна война, str. 49

? Postoji li sličan dokument u tvojoj zemlji? Da si ti bio jedan od bugarskih brica u ono vrijeme, da li bi potpisao njihov memorandum?

IV–7. Turska pomoć i podrška Grčkoj

Zahvalnost Grčke

Navešću prevode pisama zahvalnosti koje sam primio kao odgovor na moje napore i na nastojanja komisije ustanovljene pod mojim predsjedništvom/predsjedništvom u našem Ministarstvu da se narodu Grčke i Egejskih ostrva, koji je gurnut u stanje gladovanja pod okupacijom za vrijeme Drugog svjetskog rata, pošalje podrška u hrani:

⁶⁵ George Enesku (1881–1955) bio je najveći rumunski muzičar i jedan od najdarovitijih muzičara XX vijeka: veliki violinista i kompozitor, istaknuti dirigent, uspješan pijanista, sposoban čelista i slavan učitelj violine.

Pismo gradonačelnika Atine:

Ljubazno Vas molim da primite ovaj album grada Atine. Poklanjam Vam ga kao mali dar za mnogobrojne Vaše usluge u vremenima užasnim za Grčku i narod Grčke.

Pismo guvernera Hiosa

Sa radošću sam od gospodina Kurvoazijea, predstavnika Crvenog krsta i prijatelja naše zemlje, primio obavještenje o svim detaljima u vezi s Vašom pomoći u slanju brašna Crvenom krstu na Hiosu.

Dozvolite da kao guverner ove oblasti izrazim svoje oduševljenje i zahvalnost za Vašu ljubaznu pomoć napaćenom narodu malog ostrva Hios.

Takođe, ljubazno Vas molim da primite zahvalnost svekolike Grčke i grčke vlade za slanje pomoći za susjednih/susjednih obala na naše obale.

Veoma smo dirnuti kad vidimo brod *Lav (Arslan)* s turskom nacionalnom zastavom kako uplovljava u našu luku.

Tokom svog istorijskog života, naše nacije živjele su godinama zajedno. Sačuvali smo blisko prijateljstvo i poštujemo uspomene na vašu naciju iz tog doba sardnje. Jer je turska nacija u vrijeme mira i u vrijeme rata, kad god se susretala sa nama, uvijek na nas gledala kao na braću, prijatelje i voljene rođake. Tokom ove surove i strašne nemaštine kroz koju smo prošli, vi ste nam pružili ruku; potvrdili ste naše mišljenje o plemenitoj turskoj naciji.

Ljubazno Vas molim da primite ovaj mali dar sa Hiosa, koji Vam predajem posredstvom gospodina Kurvoazijea.

Erkin, str. 130–31

Erkin je bio službenik turskog Ministarstva spoljnih poslova za vrijeme Drugog svjetskog rata. U ovom izvještaju iz prve ruke on govori o turskoj pomoći i podršci datoj različitim djelovima Grčke, uključujući i Egejska ostrva koja su patila zbog nedostatka hrane. Ovo su pisma zahvalnosti od strane grčkih vlasti.

Što znaš o istoriji grčko-turskih odnosa? Da li ovi izvori potvrđuju stereotipe o mržnji između dviju nacija?

IV–8. Svjedočenje penzionisanog ambasadora Nekdeta Kenta u vezi sa njegovim spasavanjem turskih Jevreja u Marseju, Francuska

Jedne večeri, turski Jevrejin iz Izmiru, po imenu Sidi Iskan, koji je radio u konzulatu kao službenik i prevodilac, došao je veoma uzbuđen u moju kuću. Rekao mi je da su Njemci skupili oko osamdeset Jevreja i odveli ih na željezničku stanicu s namjerom da ih ukrcaju u stočne vagona i prebace u Njemačku. [...] Odmah sam pokušao da ga smirim, a zatim sam uzeo najbrže moguće vozilo i odvezao se do željezničke stanice Sen Šarl u Marseju. Scena koju sam tamo zatekao bila je nevjerovatna. Došao sam do stočnih vagona, punih ljudi koji jecaju i ječe. Jad i gnjev izbrisali su sve ostalo iz mog uma. [...]

Kad je oficir Gestapoa, nadležan za željezničku stanicu, čuo da sam tu, došao je do mene i u vrlo oštrom maniru pitao me šta mi treba. S onoliko ljubaznosti koliko sam mogao sebe da načeram/natjeram da ispoljim, rekao sam mu da su ti ljudi turski državljani, da je njihovo hapšenje greška i da se ona mora ispraviti tako što će oni odmah biti pušteni. Oficir Gestapoa rekao je da on izvršava naredbu koja mu je data, i da ti ljudi nijesu Turci nego Jevreji. Shvatio sam da ne bih ništa postigao prijetnjama koje se neće ostvariti, vratio sam se Sidiju Iskanu i rekao: Dođite, i mi ćemo se ukrcati na voz. Gurnuo sam u stranu njemačkog vojnika koji je pokušao da mi prepriječi put i zajedno sa Sidijem Iskanom popeo sam se u vagon. Sada je na njemačkog oficira došao red da kuka i čak molio. Nijesam slušao šta mi on govori i dok je bacao molećive poglede prema nama, voz je počeo da se kreće. To je bilo vrlo davno, i ne sećam/sjećam se baš najbolje, ali se sećam/sjećam da je voz stao kad smo došli ili u Arl, ili u Nim. Nekoliko njemačkih oficira popelo se u vagon i smjesta došlo do mene. Primio sam ih vrlo hladno, čak ih nijesam ni pozdravio. Rekli su mi da je u pitanju greška, da je voz krenuo pošto sam se ja ukrcao, da će odgovorna osoba biti kažnjena, i čim se iskrcao, mogu da se vratim u Marsej kolima koja će mi biti obezbijedena. Ja sam im rekao da nije u pitanju nikakva greška, da je više od osamdeset turskih državljana utovareno u stočni vagon zato što su Jevreji, da pošto sam ja

građanin te nacije i predstavnik vlade koja smatra da vjerska uvjerenja ne smiju da budu razlog za takav tretman, nema govora o tome da ih ostavim same i da sam zato ovđe/ovdje. Oficiri su rekli da će sve greške koje su načinjene biti ispravljene i pitali su da li su svi koji su u vagonu turski građani. Svi ljudi oko mene, žene, muškarci i đeca/djeca stajali su skamenjeni dok su gledali kako se odvija igra od koje zavisi njihov život. Najvjerojatnije zbog mog odbijanja da napravim kompromis, kao i zbog naredbe primljene od nacističkog oficira, svi smo zajedno sišli s voza. [...] Nikada neću zaboraviti šta se dalje događalo. Spaseni ljudi grlili su nas i rukovali se s nama, s ošućanjem/osjećanjem zahvalnosti u očima. [...]

Shaw, str. 342–344

Komentariši kako je ambasador riješio situaciju. Da li je ugrozio svoj život nastojeći da spase ove ljude? Što bi ti uradila/uradio da si bila/bio na njegovom mjestu?

IV–9. Iz dnevnika bugarskog vojnika u Zapadnoj Trakiji, grčkoj oblasti pod bugarskom okupacijom

Dvadeset treći maj 1941. Otišli smo u Ksanti da bismo učestvovali u paradi.

Situacija je ovđe/ovdje bila ista kao u Đumurđini (Komotini). Će/gdje god postoji vojnički logor, tu su uvijek đeca/djeca, stari muškarci i žene, koji dolaze s tanjirima u rukama. Mi nemamo ni mnogo hrane, ni raznovrsnu hranu, ali uvijek možemo da damo nešto pasulja ili vojničke supe i da nahranimo gladne ljude. U podne se mnogo đece/djece okupilo oko skladišta. Današnji ručak bio je poseban, gladni su mogli da uzmu i drugu porciju, a mnogi vojnici dali su svoj obrok đeci/djeci. Popeo sam se na drugi sprat skladišta i otvorio prozor. Oči su mi se zaustavile na mladoj ženi, možda još đevojc/djevojci, obučenj u crno. Stajala je na sušednom/susjednom uglu i gledala đecu/djecu koja su koračala pažljivo da ne bi prosula supu koju su nosila u svojim posudama. Nije mi bilo teško da pogodim zašto je žena bila sva u crnini. Sigurno je neko koga je voljela umro

u ratu, otac, brat, muž ili dragan. Ali, šta je čekala tamo na uglu? Možda je i ona bila gladna, možda je i ona željela komad hljeba?

Iznenada, kao da je odlučila da ne obraća pažnju ni na kakve prepreke, žena je krenula prema ogradi. Nekoliko momaka iz naše čete stajalo je u dvorištu pored metalne ograde. Žena je prošla pored njih i čuo sam njene stidljive riječi:

„Gospodine, hljeba...”

Bila je na ivici suza i naši momci su to shvatili. Jedan od njih uvukao je ruku u vojničku torbu i dao joj veknu vojničkog hljeba. Ta vekna je vjerovatno trebalo da bude prodana na crnoj berzi, Će/gdje se za hljeb moglo dobiti sve: od obezvrijeđenih grčkih drahmi do prstenja i narukvica.

Žena je već odlazila kad je zapovjednički glas zaustavio:

„Achtung! Halt!”

Dobri⁶⁶ i Elena Đurov, str. 159–160

Možeš li da pretpostaviš kako se završio ovaj događaj?

IV–10. Stojan Petrov Čomakov, bugarski ministarski opunomoćenik u Bukureštu, priča smiješnu i dirljivu priču o odnosima između rumunskih vojnika, ruskih ratnih zarobljenika i bugarske zajednice u Rumuniji za vrijeme Drugog svjetskog rata

Nekoliko mjeseci pošto je Rumunija ušla u rat, broj ljudi koji su prisustvovali službi božjoj u crkvi iznenada se povećao kad je stigla grupa ruskih ratnih zarobljenika koje je vodio rumunski vojnik. On je, kao što i treba da bude, nosio pušku sa bajonetom na vrhu. [...] Uspravio je pušku pored drveta i, kao što je obično slučaj s vojnicima, nastojao da privuče pažnju služavke koja je na balkonu tresla tepih očigledno mnogo duže nego što je bilo potrebno. Vojnik je, izgleda, bio zadovoljan razvojem stvari i procijenio da su njegovi izgledi na uspjeh sasvim dobri, jer je, umjesto da okupi zarobljenike koji su mu povjereni i vrati ih u logor, dopustio da se pomiješaju s članovima kongregacije i stupe u razgovor s njima. Ubrzo je postalo jasno

⁶⁶ Đurov Dobri (1916–2002) – komandant gerilske brigade, general armije, ministar odbrane

da postoje uzajamne simpatije i rezultat je bio da su ljudi počeli da sakupljaju novac za zarobljenike i dali im priličnu količinu cigareta. Očigledno, susret je bio uspješan za sve njegove učesnike, uključujući vojnika i djevojku/djevojkicu, jer je iduće neđelje/ nedjelje dvostruko veći broj zarobljenika došao u crkvu. Doveo ih je isti vojnik, samo je ovog puta obukao novu uniformu i svježe se obrijao. I djevojka/djevojka je obukla novu bluzu i brižljivo je četkala odjeću na balkonu. Još jednom je sakupljen novac za sirote ratne zarobljenike prije nego što ih je njihov čuvar, koji je bezmalo zaboravio svoju pušku jer je bio zaposlen slanjem poljubaca djevojci/djevojci rumenoj od uzbuđenja, vratio u logor. Konačno je postalo jasno da će naši posjetioci/ posjetitelji početi da dolaze u četama, ili čak bataljonima. Crkveni savjet morao je, nažalost, da zamoli rumunske vlasti da ograniče broj novih posetilaca/ posjetilaca crkve i da napomenu da samo polovina od njih mogu da budu pušači.

S. Petrov Čomakov, str. 346–347

? Zašto rat ne mijenja obična ljudska ošćenja/osjećanja? Da li je nacionalnost igrala ikakvu ulogu u ovom događaju?

IV–11. Grčki Jevrejin opisuje kako su pravoslavni Grci pomagali njegovoj porodici za vrijeme njemačke okupacije

Uprkos prijetnjama zatvorom, mnogi nejevreji sakrivali su svoje prijatelje Jevreje u svojim stanicama ili su im pomagali da pobjegnu. Alfred Koen, atinski advokat, bilježi spontanu podršku prijatelja i komšija: „Nikad neću zaboraviti strah koji smo osjećali/osjećali one noći kad sam sakrio svoju mnogobrojnu porodicu u jednoj od tih kuća i kad je objavljeno da su Njemci izdali naredbu koja kaže da će svaki Jevrejin koji bude uhvaćen u skrivanju biti strijeljan, dok će oni koji ga kriju biti poslani u koncentracioni logor“.

Onda je jedan od nas rekao da nije u redu što ostajemo u toj kući i dovodimo u opasnost život i spokoj ljudi u godinama, čak i žena. Njihov je odgovor bio: „Ne, vi morate da ostanete. Zašto bi naši životi bili vredniji od vaših?“

Mazower, str. 287–288

? Postoji li sličan primjer iz tvoje zemlje? Što bi ti uradio/uradila u takvoj situaciji?

► Sl. 47. Turski Jevreji stoje ispred turskog konzulata u Parizu 1943. godine kako bi dobili pasoše i vize pomoću kojih će se vratiti u Tursku

Jevreji iz Osmanske imperije i Turske republike

IV–12. Humani tretman Jevreja od strane rumunskog službenika

„Ja sam prvi vodnik Prisakaru George, načelnik okruga Bacani, koji uključuje i područje u kojem se trenutno nalazite. I u ime ovog okruga želim da vam kažem – dobro došli! Znam kakve bure muče vaše duše i kakav je bol u vašim srcima kad pomislite da ste u ovim ratnim danima odvojeni od onih koje volite. Znam sve vaše patnje. I savjetujem vam da

se ne obeshrabrite, jer, bez obzira na to kako se molimo, svi mi imamo istog boga i niko nas nije pitao da li hoćemo da se rodimo kao Rumuni, Jevreji, Turci ili Bugari. Svi smo mi ljudska bića i ja želim da budete sigurni da će ova vremena proći, da će proći i ludilo koje danas postoji u ljudskim umovima. Svi ćete se vratiti svojim kućama i svojim porodicama i mislićete o ovim danima kao o ružnim uspomjenama. Preduzeću mjere da budete smješteni kod ljudi u selu, jer ne možete da spavate na zemlji, i preduzeću mjere da dok ste na teritoriji mog okruga možete da održavate vezu sa svojimima kod kuće. [...]"

Poslije ovog neočekivanog govora, on je saslušao sve naše primjedbe. Okuražen takvim njegovim nastupom, ja sam mu ispričao o nehumanom ponašanju policije u Husiju, koja je, zbog sam pravedni bog zna kojih aktivnosti, nas dvanaest okvalifikovala kao „osumnjičene za komunizam“, a znajući običaje onog vremena, čovjeku je bilo jasno šta poslije toga može da očekuje. On mi je obećao da će poslije dvije–tri neđelje/nedjelje na njegovoj teritoriji ta kategorizacija iščeznuti.

Mora se shvatiti da je ovo izvanredno ponašanje odmah proizvelo očekivani efekat, pa su i vlasti i stanovnici u mjestu Bogdana postupali prema nama kao prava braća. Smješteni smo u kuće, dobili smo hranu, žene su oprale i okrpile naše rublje, i kad smo poslije nekoliko dana dobili naređenje da napustimo Bogdanu, svi smo bili tužni.

Istoria României în texte, str. 339–340

Ovaj odlomak pokazuje da deportacija Jevreja, u kontekstu antisemitske politike koju je vodila Antoneskuova vlada⁶⁷, nije nužno imala za posljedicu iščezavanje ljudskih oštećenja/osjećanja kod svih službenika, kadrova vojske ili žandarmerije. Ima mnogo primjera da su službenici pokazali humano ponašanje prema žrtvama rumunske državne politike. Grupa Jevreja sakupljena je u dvorištu policijske stanice i odvedena iz Husija. Poslije tri dana hoda, stigli su u distrikt Tutova (20–21. jun 1941) đe/gdje su predati načelniku žandarmerijskog okruga, koji im se obratio navedenim govorom.

Da li je George Prisakaru preuzeo ikakav rizik kad je pomogao deportovanim Jevrejima? Što je moglo da mu se desi da su njegovi nadređeni saznali šta je uradio? Kako bi se ti ponašao/ponašala na njegovom mjestu? Da li misliš da je mogao da učini više?

IV–13. Bugarski diplomata Ivan D. Stančov priča kako ga je njemački oficir spasao od Gestapoa u Bugarskoj

Ujutro me je probudio neočekivani posetilac/posetilac: krupan njemački oficir kopnenih trupa. Pozdravio me je i rekao da ga je poslao „Herr Major“ sa sljedećom informacijom: „Morate smjesta da napustite Sofiju“, „Smeđi su“ – tako su nazivani pripadnici Gestapoa, zbog svojih smeđih uniformi – „krenuli da vas uhapse.“ Pitao sam ga zašto je njegov „major“, koji je, znao sam, bio pripadnik vojne obavještajne službe u Bugarskoj, toliko zabrinut za mene.

„Weil Sie doch ein Offizier und ein Herr sind!“ (Zato što ste oficir i gospodin), odgovorio je čovjek, bodro salutirao i nestao.

Uhvatio sam prvi voz za Varnu i dok sam putovao, razmišljao sam o tome koliko je za nas dobro što između Vermahta i nacista postoji toliko neprijateljstvo... Kasnije mi je vratar rekao da je jedan sat pošto sam otišao dolazila „grupa Njemaca“ da me traži.

Stančov, str. 172

Da li je potrebno i ispravno da se „Njemci“ uvijek izjednačuju sa „neprijateljem“? Zašto su jedni Njemci radili protiv drugih Njemaca? Kakav argument je imao njemački oficir kad je odlučio da pomogne Stančovu?

⁶⁷ Antoneskuova vlada deportovala je Jevreje, većinom iz Bukovine i Besarabije, preko Dnjestra (izvanratne rumunske teritorije) đe/gdje je organizovala nekoliko deportacionih logora. Septembra 1942. vlada je počela da vraća deportovane Jevreje natrag i u to vrijeme je nastojala da podrži njihovu emigraciju u Palestinu. General Antonesku je smatrao da jevrejsko stanovništvo mora da bude eliminisano s rumunske teritorije, ali to nije moralo da uključi fizičko uništenje; zato je emigracija izgledala kao pravo rješenje.

► **Sl. 48. Tajna partizanska bolnica „Franja“ pored Cerkna u Sloveniji**

Ova ilegalna medicinska služba u okviru Oslobođilne fronte – vjerovatno najhumanitarnija misija za vrijeme rata – bila je vrlo dobro organizovana uprkos veoma teškim uslovima. U januaru 1945. imala je 281 tajnih i šest legalnih bolnica (još 62 u izgradnji), sa ukupno 2.260 kreveta. Za vrijeme rata 11.321 ranjenik i bolesnik dobio je medicinsku njegu od strane 30 ljekara, 652 medicinske sestre i drugih medicinskih radnika; 19 ljekara izgubilo je život.

IV-14. Alfonz Baron, povjerenik fabrike bombona i čokolade Union, Ravnateljstvu ustaškog redarstva 9. jula 1941.

Danas je odvedena Židovka Draga Gerber stanujuća Ivkančeva 7/III. Rečena Draga Gerber vrši u ovom poduzeću službu blagajnice.

Ona se nalazi u otkazu, pa je imala ovih dana predati

blagajnu, čim se vrati sa dopusta jedna činovnica, i tada je trebala napustiti poduzeće.

Kako je Draga Gerber odvedena iz stana poslije naših uredovnih sati nije dospjela niti da preda ključeve od blagajne niti da preda samu blagajnu.

Postoji opasnost da će se ključevi negdje zametnuti a bit će i neprilike ako sutra, kad dođu stranke, ne budemo mogli otvoriti blagajnu.

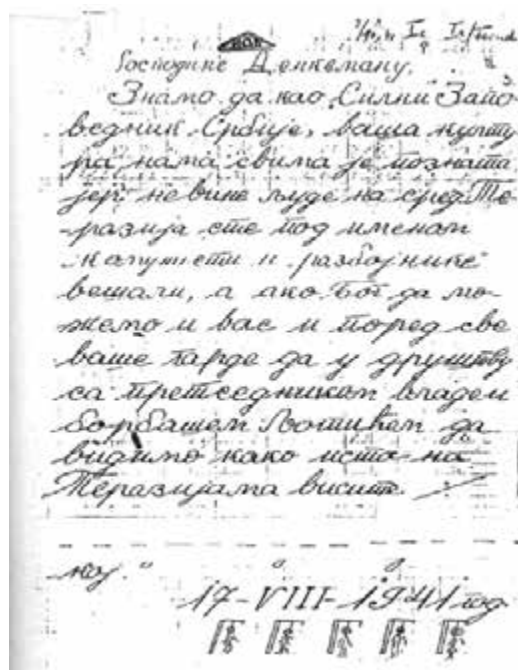
Stoga molim da se omogući da Draga Gerber što prije preda u poduzeću ključeve u blagajnu.

Goldstein, str. 370

Što je Baron htio da postigne pišući i šaljući ovo pismo? Da li je on, prema tvom mišljenju, zaista želio da zatvorenicu bude oslobođena iz razloga koje je naveo? Da li je to možda bio trik (ili prosto pokušaj), s obzirom na to da NDH ne bi ni uzela u razmatranje druge razloge? Zašto Baron piše s prezirom o zatvorenicu koju hoće (bar privremeno) da oslobodi?

► **Sl. 49. Pismo jednog anonimnog Beograđanina njemačkom vojnom komandantu u Srbiji**

faksimil – DOMAĆI DOKUMENT
Istorijski arhiv Beograda, Uprava Grada Beograd,
SP III-48, k 157/15, 25. septembar 1941.

Ovo je pismo njemačkom vojnom komandantu u Srbiji, generalu Hajnrihu Dankelmanu, povodom vješanja talaca na Terazijama, centralnom beogradskom trgu, 17. avgusta 1941, s upozorenjem da će njega i njegovog pomoćnika jednom stići ista sudbina.

Da li misliš da je ovo pismo bilo herojski čin? Objasni svoj stav.

Opšta pitanja za poglavlje IV

Da li su, prema tvom mišljenju, humanizam i solidarnost neka vrsta privilegije izolovanih plemenitih i hrabrih pojedinaca, ili je svako sposoban za to? Da li je moguće da ista osoba u jednoj situaciji postupa kao ratni zločinac, a u drugoj kao plemeniti humanitarac? Objasni svoj stav. Ako se ima u vidu da ljudi često žele da se predstave kao bolje osobe nego što zaista jesu, koliko su pouzdani neki od izvora (memoari)?